

FILM JAKO VÝRAZNÁ PEDAGOGICKÁ A ANDRAGOGICKÁ METODA VE VÝUCE

JAROSLAV BALVÍN

*Film as a genre proves to be an important auxiliary method in the teaching of history, as it helps passing historical facts to students in an effective manner. Moreover, if we present artistic feature movies, in addition to documentaries, the films have not merely an informative, but also axiological, ethical, as well as philosophical impact. Making use of this potential fulfills a certain role in terms of knowledge, as well as in terms of social enlightenment. We point out this fact in our chapter on the application of Socrates' and Patočka's philosophical interpretations of educational development of students. Individual phases of this educational process are documented in the American film *Between the Lines*.*

Key words: Film; history; education; philosophy of upbringing (behavioral philosophy)

Úvod

Pro výchovu a vzdělávání žáků ve školách (pedagogický rozměr educe), ale také dospělých v nejrůznějších formách vzdělávání (andragogický rozměr edukace) mají v současné době stále větší význam moderní metody výuky, které překonávají dosud převládající verbální a frontální způsob vyučování a v protikladu k této metodě se zaměřují na aktivizaci myšlenkového a hodnotového světa žáka a studenta, dítěte, mladistvého i dospělého člověka. V tomto procesu sehrává v rukách moderního učitele výraznou roli film.¹ K tomu, aby plnil funkci nejenom úzce informativní, ale aby působil na formování osobnosti vychovávaného a vzdělaného objektu v celé své šíři, ve sféře estetické, etické i filozofické, je zapotřebí vědomého vedení učitele, toho, kdo film ve výuce používá. Jinak samozřejmě bude používat, vybírat a následně interpretovat ve výuce film učitel dějepisu, jinak učitel občanské výchovy, jinak učitel přírodovědných předmětů,² jinak pedagog a jinak také andragog. Avšak jedno by jim mělo být podle našeho soudu společné. Měli by vycházet z jednoho společného východiska a nejobecnější pedagogické metody, která vznikla zásluhou Sokrata již ve starověkém Řecku. Je to **metoda tzv. otřesového procesu**. Ani když je člověk seznamován např. se zákonitostmi života určitých živočišných druhů na planetě Zemi, neměl by se vyhnout alarmujícím varováním (otřesením) před následky možného katastrofického ekologického vývoje. Ani když je vychováván a vzděláván žák či student seznamován pomocí filmu s otázkami druhé světové války a holocaustu, neměl by po shlédnutí takových filmů zůstat neotřesen z projevů tohoto barbarství moderní doby, kdy, jak to popisuje sociolog Zigmunt Bauman, se z židovského národa stal „lidský odpad“, určený k vyhlazení,

¹ „Vo vyučovacom procese má teda film mimoriadne významnú úlohu, tak ako to uvádzajú viacerí autori (Turanová 2000, Maňák, Švec 2003, Petlák 2004, Skalková 2007). Plní funkciu nielen motivačnú, ale je aj zdrojom a nositeľom informácií (Petlák 2004). Jeho cieľom je práve vo vzdelávacom procese preniesť vizuálne informácie prostredníctvom dynamického obrazu ku žiakovi (Maňák, Švec 2003). Priekopníkom používania filmu pri vzdelávaní bol Wagner (1977), ktorý vypracoval postup ako ho používať vo vyučovacom procese.“

² Srov. např. ŠTUBŇA, J.: *Možnosti využitia filmu vo vyučovaní geológie*. In: Turanová, L. (ed.): *Aktuálne problémy didaktiky geológie. Inovácia didaktických kompetencií*. Bratislava 2008, s. 106–113.

kteřemu neměl nikdo z „civilizovaných“ pomáhat přežít.³ Důsledkem filmového zážitku těch, kteří zhlédnou umělecký či dokumentární film, by neměl být pouze otřes z poznaného. Význam vedení učitelem spočívá v naplnění celého systému otřesového procesu, jak jej popsal na základě Sokratova učení náš významný filozof Jan Patočka ve své přednášce z třicátých let minulého století s názvem *Filozofie výchovy*. Také pro edukaci je aktuální myšlenka filozofie výchovy, že ovlivňování osobnosti učitelem v procesu edukace probíhá ve vědomí žáka několika etapami:

- stud nad tím, že člověk neví, co v životě chtít a jaký má jeho život smysl;
- údiv nad tím, že jeho život může mít nějaký smysl a že osobnost může pronikat do podstaty skutečného žití;
- zájem o ideu jako metoda, klíč, kterým osobnost může rozkrývat jsoucnou a ptát se na jeho smysl a který může používat pro optimální řešení životních situací.

Film může, a dobrý film musí, tento proces u diváka vyvolat. Nenechat ho lhostejným, ale vyburcovat ho ze studu nad tím, jaké zlo lidstvo může v zájmu prosazování omezených a dílčích zájmů způsobit. Avšak úlohou dobrého učitele je, aby tuto ideu ve vědomí žáka nejenom zvýraznil, ale aby spolu s ideou filmu a spolu s žákem postoupil dále: od studu k údivu, že je možné s tím světem ještě něco dělat a mé JÁ v tom může sehrát svoji významnou roli. A následně postoupit k zájmu o ideu, o to, že tento čin může mým systematickým úsilím měnit zlo a směřovat věci, které mohou ovlivnit, pozitivní cestou.

Použití filmu pro vzdělávání, či výchovu? Nebo obojí?

Při používání filmů ve výuce, zejména uměleckých, je třeba si uvědomit i otázku, zdali to není něco nadbytečného, co by jen zdržovalo žáky od výuky, co by bylo zbytečné a bránilo směřování žáka k určité specializaci, kterou bude v životě potřebovat. K tomu je potřebné i pro učitele odborných předmětů se poněkud zamyslet nad filozofickým stanoviskem, proč není možná jen úzká specializace a proč by měl být člověk vychován a připraven do profesního i občanského života v celé šíři svých lidských bytostných možností.

Na otázce užitečnosti pro praktický život český filozof Jan Patočka rozebírá téma výukových předmětů. Podle něj by se neměli žáci či studenti zabývat pouze předměty, které budou v životě bezprostředně potřebovat. Takové teorie, které tento přístup akcentují, zužují proces výuky na užitek ryze technický. V tomto přístupu jsou předměty, které akcentují výchovné působení na rozvoj osobnosti, tedy i filozofie jako jejich obecný základ, prý zbytečné. Názor, který absolutizoval roli vědních disciplín a odsunul roli filozofie na řešení „zbytku z otázek dosud nejasných“, propagoval pozitivismus se svým hlasatelem a zakladatelem, francouzským filozofem Augustem Comtem.⁴ Jan Patočka ve své *Filozofii výchovy* polemizuje s pozitivismem a klade důraz na správné chápání této otázky ze strany učitelů, kteří své žáky nejenom vzdělávají, ale i vychovávají. Svým brilantním způsobem uvažování, který ale neulpívá pouze na čiré teorii, filozof ukazuje, jak má tento filozofický diskurs velký význam pro řešení školní praxe. Posuďte sami, co říká Jan Patočka ve své přednášce v roce 1936 učitelům: „Vám všem, kdo vyučujete na školách, je známa určitá námitka, kterou nerozumní rodiče, nerozumní žáci často adresují škole, když říkají: většiny školní výuky nepotřebujeme, to jsou takové všeobecné poznatky a pojmy, v životě toho nebudeme potřebovat. Praktický člověk má svoje určité cíle, k těm cílům patří určité prostředky, které dává život sám, a zdá se, jako by tu byl uzavřený kruh, ničeho více není zapo-

³ BAUMAN, Z.: *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*. Praha 2008.

⁴ O tom více PATOČKA, J.: *Filozofie výchovy*. In: Patočka, J.: Spisy, sv. 1, Praha 1996, s. 365–367.

*třebí.*⁵ Stanovisko Jana Patočky a jeho filozofie výchovy je jednoznačné. Hovoří o objektivní existenci dalších činitelů, které jsou obsahem lidského bytí a které jsou nezbytné pro formování skutečně lidské, nikoliv jen pragmatické osobnosti. „*Naproti tomu existují ještě jiné ‚užitky‘, užitky jistých hnutí duševních, která zasahují člověka přímo. V takové činnosti, pohybu vnitřním, se v člověku něco nového otvírá, v takové činnosti se člověk sám vnitřně mění.*“⁶ Používání filmů ve výuce, diskuse o významu filmových příběhů z různých historických dob, mohou přinášet i v tomto směru vnitřní, duchovní změny v duši diváků – našich žáků. K tomu je však třeba vedení učitele, který cíleně povede žáky již zmiňovaným Sokratovým procesem otřesu, jehož etapy nyní podrobněji rozebereme.

Etapy „otřesového procesu“

Z hlediska metodického vedení žáka k utváření filozofického postoje k světu je i pro učitele, který ve své výukové praxi používá systematicky a dlouhodobě film, poučné uvést etapy tohoto, jak jej nazývá spolu se Sokratem Patočka, otřesového procesu:

- **Stud** – jako první vstup, index, ukazatel, uvědomění toho, že „*člověk vlastně nevěděl, co chce, že šel slepě za nějakým smyslem, který se mu bezprostředně, nezávazně, přirozeně prezentoval*“.
- **Údiv** – první etapa hlubšího procesu, který Řekové označovali slovem údiv. „*Údiv je zvláštní cit, v kterém člověk odkrývá, co mu z jeho podstaty dosud bylo skryto, totiž zájem o ideu.*“
- **Zájem o ideu** – dobytí klíče, „*kterým si můžeme otvírat všechno, co jest, a v této možnosti vykládat všechno, co jest, otvírat každé jsoucno, ptát se na jeho smysl*“.

Na specifikaci „zájmu o ideu“ si znovu můžeme ozřejmit, co jsme analyzovali výše ve vztahu k předmětům výuky. Zde nejde o určitý konkrétní poznatek, který nám může poskytnout pouze nějaká vědní disciplína, jako je historie, psychologie, sociologie apod. Jde tu spíše o výchovný rozměr edukace. V tomto ohledu historik např. nepoužívá film pouze jako faktografický informační základ o určité době, ale vede žáky i k morálnímu, duchovnímu rozměru činů lidí, kteří v dané době žili a vyrovnávali se s tehdejšími životními situacemi. Krom toho určitě je třeba nalézat souvislosti s dobou dnešní a hledat duchovní odkaz lidí z minulosti našim současníkům.

Výsledkem této metodické cesty by měl být údiv jako „*zvláštní cit, v kterém člověk odkrývá, co mu z jeho podstaty dosud bylo skryto, totiž zájem o ideu. Platón právě vykládá celý proces jako zájem o ideu. Idea není určitý poznatek, v ideji se nám neodkrývá žádná určitá pravda, milovat ideu neznamená pochopit Pythagorovu větu nebo zákony pádu nebo jiných procesů přirozených, nýbrž odkrýt určitý celkový aspekt věci, dobytí klíč, kterým si můžeme otvírat všechno, co jest, a v této možnosti vykládat všechno, co jest, otvírat každé jsoucno, ptát se na jeho smysl, a to je právě podstatou filosofie*“.⁷

Důležité je, jak říká Jan Patočka, že „*není jen ve filosofii porušení lidské každodennosti. Nejenom zde se může odehrávat otřes oné naivní, přirozené existence, nýbrž i v mnoha jiných věcech, např. v zájmu o krásu. Jsou ovšem i jiné okruhy, v nichž existence může být dotčena [...]*“⁸ Tato myšlenka skýtá pro učitele řadu možností působit na své žáky v mnoha oborech a mnoha způsoby. Vytvoření zájmu o ideu u svých žáků patří zřejmě k vrcholům učitelského umění. Tím také získává učitel skutečnou autoritu.⁹ Použití filmu má v tomto směru opravdu

⁵ Tamtéž, s. 366.

⁶ Tamtéž, s. 366.

⁷ Tamtéž, s. 368.

⁸ Tamtéž, s. 368–369.

⁹ O autoritě srov. VALIŠOVÁ, A. a kol.: *Autorita jako pedagogický problém*. Praha 1998.

celou škálu možností v závislosti na předmětu výuky, naturelu učitele, složení posluchačů, s kterými pracuje, místu, regionu a zemi, kde tento proces probíhá atd.

Praktické uplatnění filmu ve výuce andragogiky na Ústavu pedagogických věd Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně

Pro ověření toho, že skutečně existuje ve výuce tzv. Sokratův ořesový proces, jsme použili ve výuce předmětu *Teorie celoživotního vzdělávání* promítání amerického filmu *Mezi řádky*.

Studenti si ve filmu všimli používaných metod učitelky studentů střední školy. S. Kubík si všiml toho, že učitelka, která učila angličtinu na střední škole i žáky označené jako „nepřízřubiví“, „do výuky začleňuje nové prvky, prožitkové techniky a další metody, jako psaní deníku, techniku názornosti, zpětné vazby a formy didaktiky, které můžeme najít i ve vzdělávání dospělých.“¹⁰

Ve filmu jde o „zápas“ nové učitelky o studenty, kteří prožívají své osobní životy ve válce gangů, v národnostní nesnášenlivosti. Srovnáním se situací „největšího gangu“ v dějinách, s nacistickou ideologií, vedoucí k likvidaci Židů a dalších „nižších ras“, učitelka dovede studenty k pocitu zahanbení za toto počínání a k situaci **studu** za tyto nenávislné války. Studenti, mladí lidé v procesu dospívání, procházejí cestou **údivu**, že jsou lidé, kteří přežili holocaust a jsou schopni o jeho hrůzách vyprávět. Poznají a také procítí formou setkání s ženou, která skrývala Annu Frankovou, že jsou na světě lidé, kteří se dokážou obětovat pro druhé i za cenu nebezpečí života. Odtud vede cesta k **zájmu o ideu**, kterou je zaměření na studium, na psaní tzv. „deníků spisovatelů svobody“. Tyto deníky, jejichž psaní bylo podníceno učitelkou, podněcují další studenty a další školy k překonávání netolerance a nenávisti mezi mladými lidmi a vyzývají k toleranci a cestě za humánní vztahy ve společnosti. Tak byl v této třídě č. 203 realizován výchovný proces, u jehož zrodu stál slavný filozof Sokrates. To, že studenti andragogiky sledováním tohoto filmu a následným zpracováním úvah o jeho smyslu pochopili směřování Sokratova ořesového procesu, znamená i východisko pro jejich vlastní profesionální zaměření a aplikaci získaných edukačních dovedností pro práci s dospělými, a koneckonců i s dětmi, které ve své učitelské či rodičovské roli tito dospělí ovlivňují. V tom je pedagogický i andragogický rozměr metodického využití jmenovaného filmu i všech dalších, které jsme ve výuce používali či si studenti vybrali sami a z hlediska sokratovské metody ořesového procesu je analyzovali. Za všechny uvedu ten film, který jedna ze studentek označila jako nejlepší snímek všech dob. Holocaust je časté téma, které na diváka ve výuce i mimo ní může silně zapůsobit ve smyslu Sokratova výchovného postupu. Z tohoto důvodu vysoko hodnotila jedna ze studentek i film *Schindlerův seznam*. Podle ní je to „*strhující příběh o zlu, které přinesla 2. světová válka a především nacistická totalita, ale i o dobru v nás lidech. Výborný snímek, který si adoraci zaslouží. Tíživý, k zamyšlení, prostě takový, jaký by film měl být. A Spielbergovi ještě patří velký dík za to, že dokázal udržet divákovu pozornost více než tři hodiny. Jeden z nejtvrděších a nejemocionálnějších snímků všech dob, aspoň pro mě... Ovšem na konci jsem byla zcela konsternována a mráz mi po zádech běhá ještě teď. Každý člověk by ten film měl povinně vidět, aby PCHOPIIL. Ať už byl, či nebyl Oscar Schindler přesně takový, jak jej zachycuje tento jedinečný snímek, rozhodně se nemaszatelně zapsal do dějin nejen židovského národa, ale celého lidstva. Spielberg sice nezachránil stovky Židů před jistou smrtí, ale připomněl nám všem cenu lidského života*“.¹¹

¹⁰ KUBÍK, S.: *Seminární práce*, 2012.

¹¹ VAVRINKOVÁ, R.: *Seminární práce*, 2012.

Závěr

Důležitým poznatkem filozofie výchovy, jak výše uvádí Jan Patočka, je, že tzv. ořesový proces se může odehrát i v různých oblastech, např. v poznání krásy. Ale i v poznání významu demokracie, lidskosti, tolerance... V poznání optimálních ekologických aspektů světa apod. Výsledkem tohoto procesu je odklon od každodenního zvykového vnímání života k myšlenkové činnosti mířící k podstatě a nalezení smyslu našeho jednání pro nás i pro společnost. Proto mají všichni učitelé různých předmětů v ruce důležitý výchovný nástroj a metody, mezi nimiž hraje významnou roli i film, s jejichž pomocí se dá realizovat filozoficko-výchovný rozměr pedagogiky i andragogiky. Pedagogiky při ovlivňování dětí a mládeže ve škole. A andragogiky při ovlivňování vědomí dospělých. Také v tomto procesu spočívá přirozená autorita učitelů ve vyučování.¹² Film v tomto učitelském „zápase“ o vědomí žáka, dítěte i dospělých, a vliv na jejich konkrétní činy v budoucí profesi i občanském životě, sehrává krásnou, potřebnou a významnou roli.

Filozofie výchovy a její praktická aplikace, filozofické vědění a dovednost, by se měly realizovat nejenom v předmětu občanská výchova, kam samozřejmě logicky nejvíce patří, ale svým způsobem i v dalších předmětech výchovných i odborných.

Film se osvědčuje ve výuce dějepisu, ale i v občanské výchově a jiných humanitních i odborných předmětech, jako významná metoda, zprostředkující žákům a studentům historické informace. Avšak pokud nevyužíváme pouze dokumentární, ale i umělecké filmy, mají tyto filmy nejenom hodnotu informativní, ale i hodnotu axiologickou, etickou a filozofickou. Jejich používání plní tedy nejenom funkci výukovou, ale i výchovnou. Na tento fakt upozorňujeme ve své stati s použitím Sokratových a Patočkových interpretací výchovného procesu ve vědomí žáků a dokumentujeme etapy této edukace na americkém filmu s názvem *Mezi řádky*.

Ve filmu *Mezi řádky* se jedná o zápas nové učitelky o duši a zájem jejích žáků, které je možno charakterizovat jako „dětí ulice“, v mnohých případech příslušníky pouličních gangů různých národnostních skupin. Učitelka použitím komunikativních a komparativních metod vzbudí v těchto žácích střední školy nejenom zájem o výuku, ale i zájem o to, aby chtěli v životě dosáhnout něco víc, než je pouze každodenní boj o svoji existenci. K tomu použije historického materiálu o holocaustu, vzpomínky těch, kteří holocaust prožili a přežili.

Promítáním filmu pro studenty andragogiky na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně jsme si ověřili, jak mocně dokáže zapůsobit na osobnost budoucích andragogů, učitelů dospělých či dospívajících, právě film.

Na osvětlení metody, která na žáky ve filmu zapůsobila, byla použita tzv. Sokratova metoda ořesového výchovného procesu. Z hlediska metodického vedení žáka k utváření filozofického postoje k světu je i pro učitele poučné uvést etapy tohoto, jak jej nazývá Patočka, ořesového procesu:

- **Stud** – jako první vstup, index, ukazatel, uvědomění toho, že „člověk vlastně nevěděl, co chce, že šel slepě za nějakým smyslem, který se mu bezprostředně, nezávazně, přirozeně prezentoval“.
- **Údiv** – první etapa hlubšího procesu, který Řekové označovali slovem údiv. „Údiv je zvláštní cit, v kterém člověk odkrývá, co mu z jeho podstaty dosud bylo skryto, totiž zájem o ideu.“
- **Zájem o ideu** – dobytí klíče, „kterým si můžeme otvírat všechno, co jest, a v této možnosti vykládat všechno, co jest, otvírat každé jsoucno, ptát se na jeho smysl“.

Na specifikaci „zájmu o ideu“ si znovu můžeme ozřejmit, co jsme analyzovali výše ve vztahu k předmětům výuky. Zde nejde o určitý konkrétní poznatek, který nám může poskytnout pou-

¹² O autoritě VALIŠOVÁ, A. et al.: *Autorita jako pedagogický problém*. Praha 1998.

ze nějaká vědní disciplína, jako je historie, psychologie, sociologie apod. Jde tu spíše o výchovný rozměr edukace.

Summary

Film as an Important Pedagogical and Andragogical Educational Method

Film as a genre proves to be an important auxiliary method in the teaching of history, as it helps passing historical facts to students in an effective manner. Moreover, if we present artistic feature movies, in addition to documentaries, the films have not merely an informative, but also axiological, ethical, as well as philosophical impact. Making use of this potential fulfills a certain role in terms of knowledge, as well as in terms of social enlightenment. We point out this fact in our chapter on the application of Socrates' and Patočka's philosophical interpretations of educational development of students. Individual phases of this educational process are documented in the American film *Between the Lines*.

The film *Between the Lines* is about a new teacher's struggle for the soul and interest of her students who might be characterized "children of the street", in many cases members of street gangs of various ethnic groups. With the aim of communication and comparative methods, the teacher arouses the interest of secondary-level students not only in learning, but also in their future, in terms of something more ambitious than struggling for their daily bread. To achieve this, the author uses historical material on the Holocaust drawing from the memories of those who had experienced and survived Holocaust.

Projection of the film to the students of andragogics at the Tomáš Baťa University in Zlín helped us verify the fact that the film has a powerful impact on the personality of future andragogists and teachers of adolescents or adults. For enhancing the effect of the impressive film, we used the so-called Socrates method of educational shock process.

From the perspective of the methodology of teaching students to form a philosophical attitude to the world, it is useful for a multicultural teacher to specify the phases of what Patočka calls a shock process:

- **Shame** – the first indicator of becoming aware that "*one never knew what he actually wants, blindly following a certain purpose that was naturally and matter-of-factly presented to him*".
- **Astonishment** – the first phase of a deeper process that the Greeks called astonishment. "*Astonishment is a strange emotional phase in which man uncovers what used to be hidden from him, namely, interest in ideas.*"
- **Interest in ideas** – finding the key "*that we can use to open up everything there is, and using this opportunity to explain everything there is, open up every being, and for its purpose*".

In specifying "interest in ideas", we may refer to the preceding analysis of educational subjects. **It is not a matter of a certain concrete knowledge that we may acquire by studying a scientific discipline, such as history, psychology, sociology, etc. Rather, it is matter of the educational dimension of education.**